

Įvadas

Aida Savicka, Rūta Žiliukaitė

Šios monografijos tikslas yra išanalizuoti, kokios vertybinės nuostatos būdingos skirtingoms Lietuvos gyventojų kartoms, ir kaip jos keitėsi per tris dešimtmečius nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Vertybės šiame tyrime suprantamos kaip žmogaus elgesį kryptingai formuojančios, kultūriškai ir socialiai įsišaknijusios, iš kartos į kartą perduodamos, nuo konkretaus konteksto atribotos motyvacinės orientacijos, atspindinčios siekiamybės sampratą – tai, kas laikoma „geru“, „teisingu“ ar „pageidautinu“ tam tikroje visuomenėje. Tokiu būdu, vertybės formuoja žmogaus santykį su savimi, kitais ir visuomene, motyvuoja jo pasirinkimus bei elgesį. Ši vertybių samprata apima klasikinį Talcotto Parsonso požiūrį į vertybes kaip socialinę tvarką pagrindžiančius moralinius orientyrus (Parsons, 1939, 1951), Radhakamal Mukerjee išryškintą jų savybę peržengti konkretaus laiko ir vietos ribas (Mukerjee, 1946), Clyde'o K. M. Kluckhohno pabrėžtą vertybių motyvacinį pobūdį (Kluckhohn, 1951) ir Peterio Esterio su bendraautoriais akcentuotą vertybių kaip vidinių norų ir siekių dėl pageidautino elgesio kasdienio gyvenimo situacijose dimensiją (Halman ir kt., 1994).

Ilgametėje komparatyvistinių socialinių vertybių tyrimų tradicijoje, besiremiančioje tokiomis tyrimų infrastruktūromis kaip Europos vertybių tyrimas ar Pasaulio vertybių tyrimas (EVS/WVS), visuomenėse vykstantys vertybiniai pokyčiai yra siejami su kartų, augusių skirtingomis politinėmis, ekonominėmis, socialinėmis sąlygomis, kaita (Abramson & Inglehart, 1992, 1995; Arts ir kt., 2003; Campbell ir kt., 2015; Ester ir kt., 1993; Inglehart, 1997; Inglehart & Welzel, 2005; Welzel, 2013). Kartos formuojasi unikaliomis istorinėmis aplinkybėmis, veikiamos visuotinai reikšmingų socialinių, ekonominių, politinių, kultūrinių, technologinių įvykių, lemiančių jų vertybines orientacijas. Spartėjantis socialinių pokyčių tempas bei radikali visuomenės sąrangos transformacijos, kurios per pastarąjį šimtmetį patyrė ne vieną reikšmingą lūžį, yra viena iš priežasčių, skatinančių „kartos“ sąvokos populiarumą tiek viešojoje erdvėje, tiek akademiniam diskurse (White, 2013). Materialiniai visuomenės elementai, tokie kaip ekonomika ir technologijos,

kinta bei tobulėja sparčiau nei nematerialūs kultūros aspektai. Kad materialinių sąlygų sukelti pokyčiai atsispindėtų visuomenėje vyraujančių vertybinių nuostatų paveiksle, reikalinga gyventojų kartų kaita: kokybiškai kitokiomis sąlygomis, atveriančiomis pasirinkimo ir veiklos plėtros galimybes, užaugusi jaunoji karta savo vertybiniais principais skirsis nuo kartų, kurių gyvenimo sąlygos kitaip struktūravo ir riboję jų pasirinkimo galimybes. Kartų teorijos požiūriu, asmenys, brenę ir sulaukę pilnametystės panašioje aplinkoje ir turintys asmeninę panašių istorinių įvykių patirtį, turėtų pasižymėti panašiomis pamatinėmis vertybinėmis nuostatomis, nepaisant gausybės individualių socializacijos veiksnių. Taip karta tampa vienu iš asmens tapatybės elementų, patenkinančių žmogaus socialinio priklausymo poreikį ir drauge su kitais socialiniais žymenimis (tokiais kaip lytis, socialinė kilmė ar etniškumas) susiejančių jį su tam tikra visuomenės dalimi (Corsten, 1999; Misztal, 2003).

Naujai susiformavusios kartos, pasižyminčios savitomis vertybinėmis nuostatomis, vėliau pačios tampa istorinės raidos veiksniais, keičiančiais visuomenės vystymosi kryptį. Tai reiškia, kad kartos yra ne tik materialinių, kultūrinių ir socialinių pokyčių produktas, bet ir jų varomoji jėga. Socialinių kartų koncepcija leidžia geriau suprasti tam tikrose žmonių grupėse vyraujančius nuostatų, požiūrių ir elgesio modelius, kylančius iš bendros istorinės, kultūrinės ir socialinės patirties. Ji suteikia pagrindą ir gilesnėms išvalgomis apie tai, kaip istorinis ir socialinis žmogaus gyvenimo laikmečio (ir ypač brendimo laikotarpio) kontekstas formuoja individualias nuostatas, kaip ir kodėl laikui bėgant keičiasi visuomenėje vyraujančios kultūrinės vertybės ir normos, bei prognozuoti būsimas socialinės raidos tendencijas. Tyrimai šioje srityje patvirtina kartos kaip socialinio ir kultūrinio reiškinio svarbą, nes – akivaizdu – reikšminga ne pati tam tikrai kartai priskiriamų žmonių gimimo data, o su asmenybės formavimosi laikotarpiu siejama kolektyvinė patirtis, lemianti konkrečios socialinės kartos savivoką, vyraujančias vertybines nuostatas, savitą pasaulio interpretavimo ir veikimo jame modelį. Kartų kaitos procese vykstantys vertybinių nuostatų pokyčiai yra plataus masto ir apima įvairias žmonių gyvenimo sritis, atspindėdami nuolatinę visuomenės transformaciją.

Kita vertus, komparatyvistinių socialinių vertybių tyrimų tradicijoje lygiagrečiai analizuojami ir kartų viduje vykstantys vertybinių nuostatų pokyčiai. Ne tik kuri viena ar kelios, o ir visos visuomenę sudarančios kartos gali būti veikiamos besikeičiančių gyvenimo sąlygų plėčia prasme. Todėl aprašant kartų vertybines nuostatas svarbu skirti dėmesį ne tik tarpgeneraciniams skirtumams, bet ir analizės aprėpiamu laikotarpiu įvykusiems pokyčiams kiekvienoje kartoje. Analitinis

perskyrimas tarp kartų kaitos ir vertybių kaitos kartų viduje kaip visos visuomenės mastu vykstančių vertybių transformacijos mechanizmų turi esminę reikšmę visuomeninių pokyčių trajektorijų supratimui ir efektyvių viešosios politikos sprendimų formavimui: kartų kaita lemia laipsnišką ir gana nuspėjamą procesą, kai jaunesnės kartos su skirtingomis vertybinėmis orientacijomis natūraliai pakeičia vyresniąsias; o štai vertybių kaita kartų viduje atspindi individų gebėjimą keisti savo vertybines nuostatas gyvenimo eigoje, reaguojant į besikeičiančias socioekonominės sąlygas, technologinę plėtrą, institucinius, politinius ir kultūrinius pokyčius. Šis analitinis skirtumas turi svarbių metodologinių ir praktinių implikacijų: kartų kaitos sąlygojamos permainos reiškia, kad reikšmingi vertybių pokyčiai visuomenėje gali užtrukti dešimtmečius, tuo tarpu vertybių kaita kartų viduje indikuoja galimybę greitesniems visuomenės pokyčiams, pavyzdžiui, reaguojant į socialinės aplinkos permainas, socialinius sukrėtimus arba į tikslines intervencijas. Be to, tam tikroms vertybinėms nuostatoms kartų viduje nesikeičiant, o visuomenės mastu keičiantis tik per kartų kaitą, ryškėja vertybinės tarpgeneracinės skirtys, galinčios kelti socialines įtampas. Supratimas apie santykinį kiekvieno vertybių kaitos mechanizmo indėlį į pokyčius skirtingose socialinio gyvenimo srityse gali padėti nustatyti tiek galimų intervencijų laiko perspektyvą, tiek jų pobūdį, ypač tokiose srityse kaip aplinkosauga, socialinio teisingumo iniciatyvos ar technologinė adaptacija, kuriose vertybių kaitos tempas gali būti kritiškai svarbus sprendžiant neatidėliotinus visuomenės iššūkius.

Nors kartų įvairovė ir jos pasekmės socialiniam gyvenimui yra plačiai pripažįstamos, tyrimams šioje srityje vis dar trūksta teorinio ir metodologinio nuoseklumo. Lietuvos mokslininkų atliktuose tyrimuose remiamasi skirtingomis kartų sampratomis ir tyrimų paradigmomis (genealoginės giminystės, gimimo kohortos, gyvenimo eigos ar socialinės kartos). Mokslininkų dėmesys dažniausiai koncentruojamas į atskirų kartų mentaliteto, vertybinių nuostatų ir tapatybės tyrimus ar siauras socialinio gyvenimo sritis, kuriose kartų kaitos raiška yra ryškiausia, bet plačios apimties empirinių tyrimų, besiremiančių kartų teorijos prieiga ir pagrįstų kiekybinių duomenų apie skirtingų kartų vertybines nuostatas, jų skirtumus ir panašumus, analizė iki šiol nebuvo atlikta. Monografijoje siekiame užpildyti šią spragą.

Vertybinių skirtumų tarp visuomenės kartų analizei būtini ilgalaikiai palyginamieji duomenys apie vienai ar kitai kartai priklausančių gyventojų vertybines nuostatas jų gyvenimo eigoje (jaunystės, brandos ir vyresniame amžiuje). Būtų idealu, jeigu tokie duomenys, apimtų kuo ilgesnį, bent 50 metų laikotarpį. Tačiau

Lietuvoje sovietmečiu tokie tyrimai nebuvo atliekami, o tų, kurie buvo atliekami, kartojimas dėl tuo laikmečiu ideologizuotos socialinių mokslų aplinkos, nebebūtų turėjęs mokslinės vertės po nepriklausomybės atkūrimo. Šiuo metu ilgiausią laikotarpį aprėpiantis Lietuvoje atliekamas tyrimas, suteikiantis kartų vertybinių nuostatų analizei reikiamus duomenis, yra *Europos vertybių tyrimas* (toliau – EVT). Lietuvoje buvo įgyvendintos keturios šio tyrimo bangos, apimančios 27 metus: 1990, 1999, 2008 ir 2017 metais¹. EVT duomenų privalumas šios monografijos tikslui yra ne vien jo aprėpiamas laikotarpis, bet ir tai, kad tyrimas apima su įvairiomis gyvenimo sritimis (šeimos, darbo, laisvalaikio, religijos, moralės, politikos ir kt.) susijusias gyventojų vertybines nuostatas. Svarbu ir tai, kad šis tyrimas leidžia palyginti Lietuvos duomenis su kitų šalių duomenimis, o tai leidžia įvertinti, kiek vertybiniai pokyčiai, susiję su kartų kaita, ar pokyčiai, vykstantys kartų viduje, yra lokalūs, saviti Lietuvai, o kiek jie atkartoja globalesnius procesus.

Visa EVT duomenimis paremtų užsienio ir Lietuvos mokslininkų publikacijų apžvalga, kurioje analizuojamas Lietuvos atvejis, yra neįmanoma dėl jų gausos. Dalį šių publikacijų, tiek, kiek jos yra aktualios šiuolaikinę Lietuvos visuomenę sudarančių kartų vertybinių nuostatų analizei, apžvelgsime tolimesniuose skyriuose, skirtuose atskiroms žmonių gyvenimo sritims. Tačiau keturis straipsnių rinkinius ir kolektyvines monografijas norėtume čia išskirti, nes šią monografiją galima traktuoti kaip šių knygų serijos² tąsą. Kompleksiniai, įvairias socialinio gyvenimo sritis apimantys vertybių pokyčių tyrimai komparatyvistinėje perspektyvoje Lietuvos mokslininkų buvo pradėti analizuoti prieš daugiau nei du dešimtmečius. Remiantis 1990 ir 1999 m. EVT duomenimis, 2000 m. buvo išleistas specialus periodinio leidinio „Kultūrologija“ numeris, kuriame grupė mokslininkų iš tuometinio Kultūros ir meno instituto aptarė per dešimt nepriklausomybės metų įvykusius pokyčius Lietuvos visuomenėje darbo, šeimos, moralinių, religinių, socialinių ir politinių vertybių srityse (Matulionis ir kt., 2000). Po metų ši mokslininkų grupė, koordinavusi antrosios EVT bangos įgyvendinimą Lietuvoje, paskelbė kolektyvinę monografiją „Europa ir mes“, kurioje, remiantis 1999 m. EVT duomenimis, ieškota atsakymų į klausimą, kuo panašios ir kuo skiriasi Lietuvos gyventojų vertybinės nuostatos lyginant su kitų Europos šalių gyventojų nuostatomis (Juknevičius ir kt., 2001). Dar po dvejų metų pasirodė kolektyvinė monografija „Besivienijanti Europa“, skirta apmąstyti Europos vertybiniam tapatumui (Juknevičius ir kt.,

¹ Kita EVT tyrimo banga yra numatyta 2026 m., duomenis atveriant mokslininkams per vienerius metus nuo tyrimo metų.

² Leidyboje šios knygos nebuvo išleistos kaip viena serija, bet turinio aspektu jas galima taip traktuoti.

2003). Analizuojant jau trijų EVT bangų duomenis, 2016 m. buvo išleista ketvirtoji kolektyvinė monografija „Lietuvos visuomenės vertybių kaita per dvidešimt nepriklausomybės metų“, kurios tikslą užtektinai tiksliai atskleidžia pats knygos pavadinimas (Žiliukaitė ir kt., 2016). Mūsų monografija, kaip penktoji knyga šioje serijoje, pateikia bendros vertybių dinamikos tendencijų aprašymą, įtraukiant ne tik ankstesnių, bet ir paskutinės EVT bangos duomenis, o taip pat – Lietuvos gyventojų vertybinių nuostatų palyginimą su kitomis Europos šalimis. Monografijos kitiškumas lyginant su ligtoline Lietuvos visuomenės kompleksine vertybinių dinamikos analize yra dėmesio sutelkimas ne į bendrai visos visuomenės būklę ar kaitos procesus, o į visuomenės vertybinių nuostatų kaitos aprašymą teorinėje socialinių kartų perspektyvoje.

Monografijoje lyginamos šešių dabartinę Lietuvos visuomenę sudarančių kartų – Tarpukario kartos, Pirmosios sovietmečio kartos, Antrosios sovietmečio kartos, Paskutiniosios sovietmečio kartos, Pereinamosios kartos ir Pirmosios nepriklausomybės kartos – vertybinės nuostatos ir jų dinamika, atliekama jų panašumų ir skirtumų analizė. Mūsų tirtų Lietuvos visuomenės kartų gimimo metų skirtumas yra 82 metai (nuo 1918 iki 2000 m.). Šešioms analizuojamoms kartoms teko augti ir savarankišką suaugusio žmogaus gyvenimą pradėti labai skirtingomis politinėmis, ekonominėmis ir socialinėmis sąlygomis.

Dabartinių Lietuvos socialinių kartų vertybines nuostatas ir tapatybes formavo tokie istoriniai įvykiai kaip Pirmosios Lietuvos Respublikos paskelbimas 1918 m. ir jos kūrimas, 1940 m. prieškarinė Sovietinės armijos okupacija, Antrasis pasaulinis karas ir nacių okupacinis režimas, okupacijų ir karo sukelti masiniai gyventojų ir šalies ūkio praradimai, Lietuvos prijungimas prie Sovietų Sąjungos ir penkis dešimtmečius trukęs okupacinis režimas (pradėtas masiniais gyventojų trėmimais, pokarinės rezistencijos nuslopinimu, sparčiai vykdyta visuomenės sovietizacijos politika, vėliau perėjęs į „atšilimo“, „stagnacijos“ ir „perestroikos“ laikotarpius), Atgimimas ir 1990 m. atkurta Lietuvos nepriklausomybė, šiuos pokyčius sekusios radikali politinės, ekonominės ir socialinės visuomenės transformacijos, Lietuvos įstojimas į NATO ir Europos Sąjungą 2004 m., tolimesnės visuomenės socialinės ir ekonominės raidos tendencijos ir jų fluktuacijos.

Po Antrojo pasaulinio karo per itin trumpą laiką Lietuva perėjo akseleruotą sovietinę modernizaciją ir iš agrarinės valstybės tapo urbanizuota, industrine šalimi. Viena vertus, sovietinė modernizacija buvo orientuota į ekonominį augimą, technologinę pažangą, visuomenės išsimokslinimo lygio kėlimą, sveikatos apsaugos gerinimą, ir visi šie dalykai keitė sovietmečiu savarankišką suaugusiųjų gyvenimą

pradėjusių žmonių gyvenimo sąlygas, jų socialinio mobilumo galimybes. Kita vertus, centralizuotai valstybės valdoma modernizacija ekonominę gyventojų gerovę užtikrino tik iš dalies. Planinė ekonomika buvo deficito ekonomika, kuriai buvo būdingas kokybiškų prekių ir paslaugų stygius. Ekonominė visuomenės restruktūrizacija vyko daug greičiau nei visuomenės kultūriniai ir socialiniai pokyčiai. Valstybinės (pseudo)emancipacinės politikos ir visuomenėje tebevyraujančių patriarchalinių santykių priešprieša turėjo įtakos realioms šeimos ir darbo derinimo praktikoms kasdieniame žmonių gyvenime. Sovietinio tipo modernizacija taip pat buvo susijusi su valstybės kontroliuojama ideologine visuomenės raidos vizija, jos diktuojamu pilietinių ir politinių teisių suvaržymu, siekiant gyventojų kolektyvinės tapatybės pokyčių. Visa tai formavo sovietmetį patyrusių Lietuvos kartų vertybines nuostatas šeimos, darbo, laisvalaikio, religijos ir kitose srityse.

Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvai perėjus prie liberalios demokratijos ir neoliberalios rinkos ekonomikos, penkis dešimtmečius sovietinės modernizacijos formuota visuomenė „įkrito“ tiesiai į vėlyvosios modernybės stadiją, veikiančią pagal kitokius socialinį gyvenimą formuojančius principus, smarkiai veikiamą sparčių ir su dideliu pagreičiu tebespartėjančių globalizacijos procesų (Bauman, 2000; Beck, 1992; Giddens, 1991). Visoms dabartinėms Lietuvos visuomenės kartoms įtakos turėjo perėjimas nuo sovietinės modernizacijos sukurtos standartizuotos gyvenimo eigos, kai mokymosi, profesinės karjeros pradžia ir perspektyvos, šeimos kūrimas, vaikų gimimas, profesinės karjeros pabaiga yra numatomi, prie mažiau nuspėjamų gyvenimo eigos scenarijų (Kraniauskienė, 2011, 2014). Zygmunto Baumano žodžiais, „tvirtoji modernybė“ (angl. *solid modernity*) virto „tąsąja modernybė“ (angl. *liquid modernity*) (Bauman, 2000). Kasdienio gyvenimo sąlygos ir gyvenimo eiga per santykinai trumpą laikotarpį tapo destabilizuotos ir pripildytos įvairiopų rizikų, kylančių iš globalių ekonominių krizių, technogeninių katastrofų bei kitų tarptautinio masto sukrėtimų. Demokratinis režimas turinčių nacionalinių valstybių galimybės savarankiškai formuoti ir įgyvendinti viešąją darbotvarkę pastebimai mažėja, o visuomenės struktūrą veikia vartojimo kultūros išsialgėjimas ir vartotojiško santykio su kitais žmonėmis plitimas. Individualiame lygmenyje tai reiškiasi augančio socialinio ir ekonominio nesaugumo formomis – didesne nedarbo, migracijos, gyvenimo trajektorijų nestabilumo rizika, taip pat kintančiais lūkesčiais intymių santykių bei šeimos gyvenimo srityje, kur vis labiau akcentuojamas asmeninis pasirinkimas ir savirealizacija. Šalies sienų ir informacinio lauko atsivėrimas sudarė sąlygas tiek žmonių migracijai, tiek intensyviai kultūrinių simbolių, gyvenimo būdo stilių, vertybinių orientacijų sklaidai globaliu mastu, paskatinusiai

tokius kultūrinius procesus kaip individualizmo stiprėjimas, asmens laisvių bei saviraiškos akcentavimas ir panašiai. Skaitmeninis proveržis iš esmės transformavo informacijos sklaidą ir prieinamumą, masinės ir tarpasmeninės komunikacijos būdus ir visuomenės socialinę dinamiką, taip dar pagreitinamas vykstančius kultūrinius pokyčius.

Kartų teorijos požiūriu, visa tai negalėjo neatsiliepti tolimesnei visuomenės raidai per vyraujančių vertybinių orientacijų ir elgsenos prasme savitų naujųjų mūsų šalies gyventojų kartų susiformavimą. Radikalius vystymosi lūžius patiriančiose visuomenėse skirtumai tarp kartų tampa ypač ryškūs, nes kintančios socialinės struktūros reikalauja lankstumo ir gebėjimo keisti nusistovėjusius veikimo modelius bei normatyvinius standartus. Robertas K. Mertonas išskyrė penkis adaptacijos modelius, kurie atsiskleidžia kiekvienos radikali socialinės kaitos metu: konformizmą, inovaciją, ritualizmą, atsitraukimą (retretizmą) ir maištą (Merton, 1968). Skirtingų kartų atstovai gali taikyti nevienodas adaptacijos prie kintančių socialinių, ekonominių ar kultūrinių sąlygų strategijas, priklausomai nuo socializacijos etapo, kuriame šie pokyčiai juos ištinka, sukauptos gyvenimo patirties, turimų išteklių bei vertybinių orientacijų. Jaunesnės kartos, augusios naujųjų technologijų, dinamiškos darbo rinkos ir globalaus veikimo pasaulyje sąlygomis, dažniau pasirenka inovacijos ar net maišto strategijas – jos linkusios eksperimentuoti, ginčyti nusistovėjusias normas, kritiškai vertina tradicinius ir greičiau perima naujus elgesio modelius. O štai vyresnės kartos, patirdamos prisitaikymo prie radikalių pokyčių (apimančių institucinių struktūrų perkonfigūravimą, globalizaciją, technologinį progresą) sunkumą ir bandydamos išlaikyti sau įprastą gyvenimo būdą ir vertybes, dažniau linkusios rinktis konformizmą, ritualizmą ar net atsitraukimą; tačiau siekdamos išlikti aktyviomis socialinio gyvenimo dalyvėmis jos gali diegti ir readaptacines strategijas, permąstydamos ir perkonstruodamos ankstesnius savo socialinius vaidmenis bei veikimo būdus. Tad taikomų adaptacijos strategijų skirtumas nebūtinai reiškia vyresniųjų kartų pasyvumą ar pasipriešinimą – jų prisitaikymo kelias gali būti susijęs su lėtesniu, labiau refleksyviu procesu įsisavinimu, kai kuriais atvejais reikalaujančiu papildomos paramos ar institucinės pagalbos. Tai kuria kartų tarpusavio santykių dinamiką transformacijų laikotarpiais: vienos kartos gali veikti kaip pokyčių katalizatoriai, kitos – kaip stabilumo palaikytojos, o jų sąveika lemia bendrą visuomenės prisitaikymo prie naujai susiklostančių visuomeninio gyvenimo sąlygų potencialą. Kartu tai suponuoja, kad socialinė adaptacija nėra vien individualus gebėjimas, bet ir socialinės struktūros atspindys, kuriame tam tikrų kartų pozicija tampa labiau pažeidžiama vykstant struktūriniams pokyčiams.

Ar galima beveik šimtametės Lietuvos socialinės ir ekonominės raidos kontekste analizuoti šioje monografijoje nagrinėjamų kartų vertybinių nuostatų skirtumus ir jų dinamiką EVT duomenų aprėpiamu 1990–2017 m. laikotarpiu, juos paaiškinant viena visapusiškai tinkama teorine prieiga? Ar Lietuvos visuomenėje vykstantys vertybių pokyčiai, kylantys tiek iš kartų kaitos, tiek iš nuostatų transformacijų kartų viduje, atitinka universalius, globaliu mastu stebimus dėsningumus, ar vis dėlto juos lemia savito šalies istorinio ir kultūrinio konteksto veiksniai?

Pastangų rasti universalias vertybių kaitą visuomenėse paaiškinančias teorijas būta ne vienos, ir jos sulaukė mokslininkų bendruomenės pripažinimo, tačiau taip pat sulaukė ir pačių tyrėjų tokių teorijų ribotumo savirefleksijos, ir daug išorinės kritikos, ypač kai jas buvo mėginama taikyti ne Europos ar pasaulio šalių palyginimui, bet analizuoti vertybių dinamiką kurioje nors vienoje konkrečioje šalyje. Čia būtina paminėti keletą žinomiausių vertybių kaitos teorijų ir jų autorių, dėl kurių tinkamumo vienos šalies duomenų analizei dažna išvada yra „iš dalies paaiškina, bet didele dalimi – ne“, ir kurios yra susijusios su EVT ir jam giminingo *Pasaulio vertybių tyrimo* duomenų panaudojimu. Didžiausias pajėgas šioje srityje sutelkė Ronaldas Inglehartas ir su juo kartu dirbę mokslininkai (Inglehart, 1997; Inglehart & Baker, 2000; Welzel ir kt., 2003; Inglehart & Welzel 2005), kurie plėtojo modernizacijos teoriją, pagal kurią skirtinguose pasaulio regionuose vykstantys modernizacijos procesai lemia du universalius vertybinių orientacijų virsmus. Pirmasis siejamas su industrializacijos, urbanizacijos ir kitų „tvirtosios modernybės“ raidą formavusių procesų poveikiu, skatinusiu perėjimą nuo „tradicinių vertybių“ prie „sekuliarių–racionalių vertybių“. Antrasis virsmas siejamas su ekonominės pažangos ir materialinės gerovės augimu, kai visuomenėms įgijus didesnę egzistencinį saugumą, vertybinė orientacija palaipsniui kinta nuo „išgyvenimo“ prie „saviraiškos“ vertybių, akcentuojančių individualų pasirinkimą, kūrybiškumą ir gyvenimo kokybės siekį. Vėliau R. Ingleharto modernizacijos teorija buvo išplėta į žmogaus raidos teoriją, kurioje pabrėžiamas vertybinių pokyčių ryšys su asmens gebėjimu veikti autonomiškai ir kontroliuoti savo gyvenimo aplinkybes (Welzel ir kt., 2003), o dar vėlesniuose darbuose ji evolucionavo į emancipacijos teoriją, kurioje vertybių kaita aiškinama kaip vis platesnis žmonių įgalinimas rinktis, veikti ir išreikšti save įvairiose gyvenimo srityse (Welzel, 2013, 2021). Didelio tarptautinio dėmesio sulaukė publikacijos, kurios atskleidžia emancipacijos teorijos aprašomų universalių dėsningumų sąsajas su kitų žinomų vertybių tyrinėtojų pasiūlytomis dimensijomis, tokiomis kaip Geerto

Hofstede's kolektyvizmo – individualizmo ar Shalom H. Schwartz autonomijos – įsišaknijimo (angl. *embeddedness*) skalės (Minkov, 2017; Minkov & Hofstede, 2014; Minkov & Kaasa, 2022). Lyginamoji skirtingų pasaulio regionų šalių analizė rodo, kad vertybinės dimensijos ir jų virsmas nuo vieno tam tikros ašies poliaus prie kito glaudžiai susiję su ekonominės pažangos lygiu, demokratijos stiprėjimu, instituciniu skaidrumu bei pilietinės visuomenės brandos rodikliais.

EVT vienijami mokslininkai ilgą laiką dirbo su modernizacijos teorija (Ester ir kt., 1993;), tačiau ilgainiui pradėjo labiau pabrėžti jos ribotumą nei privalumus (Arts ir kt., 2003; Arts & Halman, 2014), teigdami, kad vertybių kaitai suprasti nepakanka vien tik išvardytų modernizacijos rodiklių, bet būtina atsižvelgti ir į kiekvienai šaliai savitą istorinį kontekstą, jos specifinės socialinės-ekonominės raidos brėžiamas kaitos trajektorijas bei socialinių institucijų sąrangą ir jos pokyčius, kurie reikšmingai skiriasi net ir tapačiame kultūriniame ar regioniniame kontekste. Lietuvos visuomenę sudarančių kartų vertybių dinamikos požiūriu, socialinių institucijų teorijos reikšmę glaustai galima iliustruoti Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą (ES) ir narystės joje veiksniais: intensyvus, daug valdymo sričių apėmęs šalies pasirengimas stojimui į ES ir faktinis įstojimas į ją reikalavo spartaus jos teisės perkėlimo ir įgyvendinimo, o tai ne tik formavo kasdienio gyvenimo praktikas, bet ir tapo reikšmingu vertybinių nuostatų bei elgesio normų kaitos veiksniumi. Kita vertus, Lietuvos ir kitų ES šalių naujokių gyventojų kultūrinės konvergencijos su ES šalimis senbuvėmis analizei yra taip pat taikoma modernizacijos teorija, paremta emancipacijos teorija (Akaliyski, 2019; Akaliyski ir kt., 2022; Akaliyski & Welzel, 2020). Todėl kiekviename Lietuvos socialinių kartų vertybinių nuostatų atskirose socialinio gyvenimo srityse skyriuje daug dėmesio skirsime teorinio analizės pagrindo apibrėžimui.

Apibendrinant, svarbiausias šios monografijos indėlis į mokslinį žinojimą yra teoriškai pagrįsta ir metodologiškai nuosekli empirinė Lietuvos visuomenės vertybių dinamikos per kartų kaitą analizė, atskleidžianti, kaip istoriniai, socioekonominiai ir politiniai kontekstai formuoja visuomenės vertybes bei tapatybę. Ji įsi-komponuoja į šiuolaikinius sociologinius ir antropologinius Lietuvos visuomenės raidos tyrimus, prisidėdama prie kritinių lūžių poveikio socialinei struktūrai ir kultūriniam mentalitetui analizės ir atskleisdama, kaip visuomenės transformaciniai momentai formavo skirtingų socialinių kartų pasaulėžiūrą, vertybinius prioritetus bei pilietinio įsitraukimo būdus. Monografijoje nagrinėjami vertybiniai pokyčiai šeimos, darbo, religijos, pilietiškumo ir kitose kasdienybės srityse, parodant, kaip tarpgeneraciniai skirtumai veikia kasdienę gyvenimą ir socialines

normas. Analizė leidžia empiriškai pagrįstai rekonstruoti socialinės kaitos procesus, juos interpretuojant iš mentaliteto ir kasdienybės perspektyvos, o pasitelkiant lyginamąją tarpkultūrinę prieigą – išryškinant Lietuvos visuomenės vertybinių pokyčių panašumus ir skirtumus kitų Europos šalių kontekste.

Monografijos skyriai

Monografija pradedama socialinių kartų sampratos ir mokslinių jų tyrimų apžvalga, keliant klausimą, kas yra karta – socialinė realybė ar abstraktus teorinis konstruktas? Kiekvienos kartos reikšmingų istorinių įvykių patirtis formuoja atitinkamas tai kartai priklausančios bręstančios asmenybės vertybes, pažiūras bei preferencijas, kurios išlieka sąlyginai stabilios per visą žmogaus gyvenimą, taip suformuojant „kartos efektą“, pagal kurį įmanoma atskirti vieną kartą nuo kitos. Tad pirmajame skyriuje apžvelgsime kartų konceptualizavimą Vakarų šalių mokslinėje literatūroje ir įvertinsime, kiek jis atitinka ar gali būti adaptuotas Lietuvos kontekstui.

Pagal socialinių kartų sampratą, kartos apibrėžimui svarbūs trys pagrindiniai kriterijai: bendra formuojančią reikšmę turėjusių reikšmingų įvykių patirtis; kartos tapatybė kaip priklausymo kartai suvokimas ir bendra kolektyvinė atmintis; bei kartos nariams bendri įsitikinimai ir vertybinės orientacijos. Antrajame monografijos skyriuje dėmesys sutelkiamas į pirmuosius du aspektus kaip Lietuvos visuomenės kartų formavimosi prielaidas. Lietuvos gyventojų kolektyvinės atminties klausimams ir bendroms kasdienio gyvenimo patirtims nemažai dėmesio buvo skirta ankstesniuose mūsų šalies mokslininkų darbuose, pasitelkusiuose kokybinę tyrimų prieigą, kuriuose buvo pasiūlyti ir įvairūs Lietuvos kartų klasifikavimai (Gailienė, 2015; Kraniauskienė, 2004, 2009, 2014, 2016; Leinartė ir kt., 2014; Žilinskiene & Ilic, 2021; Žilinskienė ir kt., 2016, 2025). Čia taip pat trumpai aptariami visuotinai reikšmingi istoriniai įvykiai bei procesai, galėję turėti reikšmingos įtakos skirtingais laikotarpiais gimusių šalies gyventojų tipinės gyvenimo eigos savitumams, vertybinių nuostatų kaitai, atitinkamos kartos savivokos formavimuisi ir panašiai.

Atitinkamai kartai priklausančių žmonių savęs kaip kartos suvokimas bei tapatybė taip pat yra glaudžiai susijusi ir su tarp kartos narių vyraujančiomis vertybinėmis nuostatomis, suformuotomis bendros reikšmingų įvykių patirties. Todėl priskiriant gyventojų gimimo kohortas tam tikroms kartoms, būtina atsižvelgti ne tik į šioms kohortoms priklausančių žmonių socializacijos sąlygas ar jų požiūrį į

bendrai išgyventus reikšmingus istorinius įvykius, tačiau ir į jiems tipinius elgesio modelius, juos vienijančią vertybinių nuostatų sistemą. Šios monografijos indėlis į Lietuvos visuomenėje susiformavusių kartų studijas kaip tik ir yra tolimesniuose skyriuose pristatomi ilgalaikio reprezentatyvaus EVT duomenimis pagrįstos analizės, nagrinėjančios skirtingoms kartoms priklausančių žmonių vertybinių nuostatų bendrumus ir skirtumus. Šis tyrimas įgalina tarptautinį palyginamumą, kuris yra svarbus, nes su vertybinėmis žmonių nuostatomis ir pažiūromis susiję rodikliai neturi objektyvių atskaitos taškų, ir jiems įvertinti visada būtina platesnė palyginamoji perspektyva. Tokio pobūdžio tyrimai neišvengiamai susiduria su esmine metodologine kartų tyrimų problema – amžiaus, laikotarpio ir kartų poveikio vertybinių nuostatų kaitai atskyrimu, kuri aptariama trečiajame monografijos skyriuje. Jame pristatoma vėlesniuose skyriuose taikoma empirinių duomenų analizės prieiga: siekiant suprasti kompleksinę amžiaus, laikotarpio ir kohortos įtaką atitinkamos srities vertybinėms nuostatoms, pirmiausia tiriamas skirtingų veiksnių porų – laikotarpio ir amžiaus bei laikotarpio ir socialinės kartos – poveikis bei nagrinėjama amžiaus tarpsnių ir socialinių kartų sąsaja, lyginant skirtingų kartų atstovų nuostatas, jiems būnant to paties amžiaus. Tokia keliapakopė analizė leidžia spręsti apie pagrindines visuomenėje stebimų vertybinių pokyčių varomąsias jėgas: jei vertybinių nuostatų pokyčių tempas atskirose kartose daugmaž atitinka bendrą pokyčių visuomenėje tempą, galima kalbėti apie kultūrinį visos visuomenės perėjimą; tačiau jei vyresnėse kartose nuostatų pokytis nefiksuoja arba yra labai lėtas, palyginti su bendru pokyčiu visuomenėje, galima daryti išvadą, kad bendrą pokytį lemia kartų kaita. Aiškiai atskirti šiuos poveikius praktiškai neįmanoma dėl sudėtingos kohortos analizės identifikavimo problemos. Vis dėlto, tokia analizė, pagrįsta nuosekliai suformuluotomis teorinėmis prielaidomis, gali suteikti vertingų išvalgų apie visuomenėje vykstančius vertybių kaitos procesus, šių pokyčių vidinę logiką bei jų sąsajas su platesniais socialiniais kontekstais. Keliapakopė duomenų analizės prieiga, nors ir negali visiškai išspręsti kohortos analizės identifikavimo problemos, tačiau leidžia geriau suprasti, kaip šie veiksniai sąveikauja tarpusavyje, ir kaip jie veikia vertybinių nuostatų dinamiką visuomenėje. Šis metodologinis požiūris suteikia galimybę giliau pažvelgti į vertybinių nuostatų kismo varomąsias jėgas bei jų santykinę svarbą. Tad vėlesniuose monografijos skyriuose empiriniai duomenys apie ilgalaikę su skirtingomis žmonių gyvenimo sritimis susijusių nuostatų dinamiką analizuojami remiantis šia prieiga siekiant išsiaiškinti, kaip kartų patirtys ir socialiniai pokyčiai veikia vertybinių nuostatų formavimąsi ir kismą, ir kiek

tai susiję su nuostatų kaita tarp atskiroms ar visoms kartoms priklausančių šalies gyventojų, o kiek šie pokyčiai yra sąlygoti kartų kaitos.

Kaip pirmasis empirinio tarpgeneracinio vertybių tyrimo objektas pasirinkta Lietuvos gyventojų laimės jausenos dinamika. Šiuolaikinėje visuomenėje subjektyvi gerovė ir laimė imama laikyti vienu iš svarbiausių kokybinių visuomenės pažangos rodiklių. Atsakant į didėjantį dėmesį gyvenimo kokybės klausimams, vis labiau populiarėja laimės studijos kaip atskira mokslinių tyrimų sritis, tyrėjams sprendžiant klausimus, ar laimės jausena yra universalus reiškinys, kokie individualūs ir visuomeniniai veiksniai ją lemia, ar skirtingų kartų žmonėms laimė reiškia tuos pačius dalykus? Lietuvoje šiam klausimui kol kas nebuvo skirta sistemingo dėmesio, tad bandant šią spragą užpildyti bent iš dalies, bus ieškoma atsakymo į klausimą, ar visuomenės subjektyvios gerovės dinamika yra susijusi su kartų kaita, ir jei taip – tai koku būdu.

Penktajame monografijos skyriuje pristatomas tyrimas skirtas Lietuvos gyventojų subjektyviam savo gyvenimo kontrolės pojūčiui. Šis reiškinys daro reikšmingą poveikį žmogaus asmeninio gyvenimo kokybei, o agreguotame lygmenyje – visuomenės gerovei, stiprindamas bendruomeninę sanglaudą, skatindamas didesnę socialinę įtrauktį, aktyvumą bei ekonominę efektyvumą, atsparumą įvairių krizių metu: asmenys, kurie jaučiasi turintys didesnę jų gyvenime vykstančių įvykių kontrolę, yra linkę labiau pasitikėti savo gebėjimais spręsti problemas, efektyviau prisitaikyti prie besikeičiančių sąlygų ir aktyviau siekti tikslų. Suvokiamos gyvenimo kontrolės skirtumų tarp kartų tyrimai leidžia suprasti, kaip kultūriniai, socialiniai ir ekonominiai veiksniai veikia žmonių pasitikėjimą savimi ir atsakomybę už savo sprendimus bei veiksmus, o tai padeda atskleisti, kaip skirtingomis istorinėmis sąlygomis socializuotos kartos įsisavina individualizmo, autonomijos ir saviveiksmingumo nuostatas, bei kaip šios nuostatos susijusios su platesniais pokyčiais socialinės sanglaudos, politinio ir pilietinio dalyvavimo, subjektyvios gerovės ir kitose srityse.

Viena ryškiausių vertybinių kaitos dimensijų šiuolaikinėse Vakarų visuomenėse yra religingumo vertybių dinamika, atspindinti gilesnius kultūrinius poslinkius individualizacijos, modernizacijos ir pasaulėžiūrų pliuralizmo kontekste. Šeštajame monografijos skyriuje siekiama analitiškai apibrėžti, ką šiuolaikinėje visuomenėje reiškia religingumas ir dvasingumas, kokie teoriniai modeliai leidžia tirti jų transformacijas, kokiais rodikliais galima įvertinti jų raiškos intensyvumą bei kokiomis socialinėmis praktikomis jos įkūnijamos, pagrindinį dėmesį čia skiriant kartų skirtumams: analizuojama, kaip skirtingu laikotarpiu socializuotos Lietuvos

gyventojų kartos konstruoja religingumo patirtį, kokie bruožai išskiria jų vertybines orientacijas bei kaip jos atspindi platesnius sekuliarizacijos ar religingumo kaitos procesus. Tokia analizė leidžia geriau suprasti ne tik religingumo raidą, bet ir jo vietą šiuolaikinėje kultūrinėje tapatumo architektūroje.

Analizuojant kartų kaitos atspindžius įvairiose kasdienio žmonių gyvenimo srityse, ypač svarbiu tyrimo objektu yra su darbu ir laisvalaikiu susijusių vertybinių nuostatų permainos, kurioms dedikuojamas septintasis monografijos skyrius. Būtent sparti su profesine veikla ir darbo etika susijusių nuostatų ir elgsenos kaita tapo viena iš centrinių ašių, paskatinusių intensyviai akademines bei viešąsias diskusijas apie kartų skirtumus. Reaguodama į šiuos pokyčius, darbo rinka ir organizacijos susidūrė su būtinybe permąstyti įprastus darbuotojų motyvavimo ir valdymo būdus, nes tradiciniai metodai ėmė prarasti aktualumą jaunajai kartai, kuriai svarbesni tampa savirealizacijos, lankstumo ir prasmingumo aspektai. Šioje situacijoje vis didesnę reikšmę įgauna profesinio ir asmeninio gyvenimo dermės siekis, kuris ne tik tampa dominuojančiu darbuotojų lūkesčiu, bet ir įsitvirtina kaip tam tikras normatyvinis orientyras.

Kartų kaita ryškiai atsispindi ir su privačiu, šeiminiu gyvenimu susijusiose vertybinėse nuostatose, kurios tiriamos aštuntajame skyriuje. Šiuolaikinei Vakarų kultūrai būdinga dviejų viena kitai prieštaraujančių vertybinių orientacijų sandūra: iš vienos pusės, vis dar stiprus iš tradicijos ateinantis požiūris, kad santuokos sudarymas yra vienas svarbiausių žmogaus gyvenimo įvykių, o palikuonių susilaukimas svarbus tiek dėl asmens visavertiškumo, tiek dėl visuomenės tęstinumo, tiek kaip saugios senatvės garantas; iš kitos pusės, stiprėjant individualizmo ir asmens saviraiškos vertybėms, asmens laisvės siekis lemia pasipriešinimą įvairiems suvaržymams, taip pat ir kylantiems iš šeiminių įsipareigojimų. Ši vertybinė priešprieša gimdo kartų konfliktą: nors šeima išlieka labai svarbia žmogaus gyvenime, su kiekviena jaunesne karta santuoka vis labiau imama laikyti pasensia, auga tolerancija skyryboms, vaikai nebelaikomi tokia svarbia šeimos komponente kaip anksčiau, o priklausymo, bendravimo ir artimojo ryšio poreikis vis labiau siejamas su draugų ratu. Ypatingai jaunosios kartos, dar tik kuriančios savo profesinį ir šeiminių gyvenimą, susiduria su dilema, kai tenka rinktis, kurioms iš šių nelengvai suderinamų sričių teikti pirmenybę. Tai, kaip ši dilema yra ir bus sprendžiama individualiame lygmenyje, turės reikšmingų pasekmių tolimesnei šiuolaikinių visuomenių raidai.

Šios permainos glaudžiai susijusios su vaiko vertingumo sampratos ir motinystės kultūros transformacijomis, kurios dėl plačios empirinių duomenų apimties

nagrinėjamos atskirame – devintajame – skyriuje. Vertybinės nuostatos, apimančios prokreacijos, tarpgeneracinių santykių šeimoje, motinystės ir tėvystės bei vaiko vertingumo sampratas, atskleidžia ne tik kultūriškai konstruojamą individo poziciją šeimos kontekste, bet ir dominuojančius visuomenės vertybinių orientacijų modelius. Šios nuostatos, kaip platesnio vertybinio lauko dalis, yra veikiamos kartais tarpusavyje prieštaringų kultūrinių orientacijų, tokių kaip individuali autonomija, emancipaciniai siekiai ir vaikocentrinis požiūris, kurių sankirta lemia normatyvinį ambivalentiškumą. Šių nuostatų dinamikos analizė ir skirtumai tarp kartų leidžia ne tik identifikuoti vertybinių sistemų stabilumo ir kaitos taškus, bet ir geriau suprasti, kaip visuomenės kultūrinės transformacijos persmelkia kasdienį šeimos gyvenimą bei tarpasmeninius santykius tarp skirtingų kartų narių šeimoje.

Dešimtojo monografijos skyriaus tema glaudžiai susipina su dviejuose ankstesniuose analizuojamomis temomis – jis dedikuotas ilgalaikiai socializacijos vertybių kaitai Lietuvos visuomenėje. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad socializacijos metu vaikams perteikiamos vertybinės nuostatos yra susijusios pirmiausia su privačia žmonių gyvenimo sfera, iš tiesų jų pokyčiai atspindi esminius visuomenės kultūrinius poslinkius. Šių nuostatų analizė gali suteikti vertingų išvalgų, nagrinėjant vertybių kaitą įvairiose gyvenimo srityse, neapsiribojant vien šeima, bet apimant ir darbo aplinką, pilietinę veiklą bei kitas sritis, kurios aptariamose vėlesniuose šios monografijos skyriuose. Todėl šiame skyriuje nagrinėjamas socializacijos vertybių svarbos vertinimų pokytis Lietuvos visuomenėje per pastaruosius tris dešimtmečius, siekiant atskleisti šių nuostatų dinamiką kartų kaitos kontekste.

Vienuoliktame skyriuje nagrinėjamas piliečių dalyvavimo visuomeniniame gyvenime kaip varomosios daugelio demokratizacijos procesų ir kitų permainų jėgos klausimas, dėmesį sutelkiant į vieną iš svarbių jos išraiškų – savanorišką veiklą. Nors savanoriškas darbas nėra nauja socialinių tyrimų tema Lietuvoje, daugelis klausimų apie žmonių motyvaciją įsitraukti į visuomeninę veiklą vis dar lieka atviri, tad šiame skyriuje analizuojamas besikeičiantis visuomenės požiūris į savanorystę, vidinė savanorių motyvacija visuomeninei veiklai bei ją palaikanti kultūrinė vertybinė orientacija. Savanorišką darbą lemiančių veiksnių ir tarpgeneracinių skirtumų supratimas gali pasitarnauti, kuriant savanorystei palankią valstybės politiką bei tinkamai motyvuojant – tiek valstybės, tiek konkrečių visuomeninių organizacijų lygmenyje – gyventojų apsisprendimą įsitraukti į savanorišką veiklą.

Paskutiniajame monografijos skyriuje analizuojama emancipacijos vertybių – pasirinkimo laisvės, autonomijos, lygiateisiškumo ir saviraiškos teisių – raida Lietuvos visuomenėje, ją suprantant kaip modernizacijos proceso, kintančių struktūrinių sąlygų ir augančio egzistencinio saugumo pasekmę. Ši analizė leidžia įvertinti, kiek Lietuvos visuomenė atliepia platesnius emancipacinės kultūros formavimosi procesus, kiek šių vertybių konsolidacija koreliuoja su žmonių poreikiu demokratijai ir pilietinėms teisėms, kaip jos įsitvirtina skirtingu laikotarpiu socializuotose kartose, ir kaip kartų kaitos dinamika prisideda prie vertybinių permainų visos visuomenės mastu ilgalaikėje perspektyvoje.

Pagrindinis veiksnys, lemiantis skirtingų gyventojų kartų tarpusavio sąveiką, yra visuomenės socialinė dinamika: statiškoje visuomenėje jaunoji karta yra linkusi prisitaikyti prie vyresniosios kartos ir būti į ją panaši; tuo tarpu sparčių pokyčių visuomenėje vyresniosios kartos patiria didesnę jaunųjų kartų daromą spaudimą dėl priimtinių mąstymo ir elgesio modelių peržiūrėjimo, atsižvelgiant į besikeičiančią gyvenimo realybę (Mannheim, 1952). Tad visiškai natūralu, kad XX–XXI amžių sandūros pagreitėjusio gyvenimo tempo visuomenėje stebimas paspartėjęs socialinių kartų diferenciacijos procesas. Jei su kai kuriomis socialinio gyvenimo sritimis susiję vertybinių nuostatų ir elgsenos skirtumai, sąlygojami ilgalaikių kultūrinių tendencijų – tokių kaip modernizacija, individualizacija, kintantis religingumas – daugmaž tolygiai diferencijuoja visas kartas, kai kuriose kitose srityse skirtis tarp jauniausių Lietuvos gyventojų kartų bei ankstesnių kartų pasireiškia ryškiau. Tai sąlygota labai savitos šių jaunųjų kartų patirties, susijusios su specifiniais jų asmenybės formavimosi laikotarpiu vykusiais reikšmingais įvykiais bei procesais – pirmiausia su šalies nepriklausomybės atkūrimu, demokratijos įtvirtinimu ir ekonomikos liberalizavimu, o taip pat su technologinėmis inovacijomis ir jų sąlygotomis žaibiškais žmonių kasdienio gyvenimo permainomis – kurie ir formavo šias jaunąsias kartas. Baigiamajame monografijos skyriuje kaip tik trumpai reziumuosime pristatytų tyrimų rezultatus, akcentuodami ryškiausias vertybines skirtis ir tęstinumus tarp skirtingų Lietuvos gyventojų kartų.

Reikia pripažinti, kad dėl itin plačios nagrinėjamos temos ir gausios empirinės medžiagos kai kurie svarbūs kartų tyrimų aspektai lieka už šios monografijos ribų. Tad nors siekiant įkontekstinti analizuojamus duomenis Lietuvos visuomenėje vyraujančių vertybinių orientacijos yra lyginamos su situacija kitose Europos šalyse, šis palyginimas neįtraukia kartų pjūvio dėl tokios analizės apimties, nors tai būtų išties vertinga platesniam reiškinių supratimui. Kaip rodo ir pačių monografijos autorių atliktų tyrimų rezultatai, vertybinių nuostatų kaita skirtingose visuomenėse,

analizuojama iš tarpgeneracinės perspektyvos, gali pasižymėti savita vidine logika ir skirtingose šalyse pasireikšti nevienodomis raidos trajektorijomis. Nors toks tarptautinis palyginimas būtų svarbus platesniam vertybių kaitos procesų supratimui, leisdamas tiksliau įvertinti, kiek Lietuvos visuomenėje stebimos tendencijos yra unikalios, o kiek jos atspindi bendresnius Europos sociokultūrinės transformacijos dėsningumus, jis nebeišsitenka šios monografijos rėmuose.

Akivaizdu, kad socialinės tikrovės analizė iš kartų kaitos perspektyvos yra tik vienas iš daugelio galimų socialinio kategorizavimo metodų, kuris nepaneigia kitų reikšmingų struktūrinių ir sociodemografinių veiksnių, į kuriuos svarbu atsižvelgti. Tokie veiksniai kaip išsimokslinimo lygio, materialinės gerovės, urbanizacijos, profesinės struktūros ar gyvenimo eigos trajektorijų skirtumai tarp kartų sudaro reikšmingą kontekstą, kuris formuoja vertybinių orientacijų diferenciaciją ir turi būti įvertintas, analizuojant tarpgeneracinę vertybinių nuostatų dinamiką. Nors šioje monografijoje dėmesys koncentruojamas į socialinių kartų pjūvį, tai nulemta sąmoningo analitinio pasirinkimo, kylančio iš būtinybės susisiaurinti tyrimo apimtį, o ne konceptualaus struktūrinių ir sociodemografinių veiksnių nureikšminimo, nes sociodemografinė struktūra veikia kaip kontekstas, kuriame susiformuoja ir įsitvirtina kartų pasaulėžiūra.

Monografijoje taip pat nenagrinėjami Lietuvos socialinių kartų vidinės įvairovės veiksniai, susiję su socialine diferenciacija, regioniniais, etniniais ar lyčių skirtumais, kurie leistų giliau suprasti sudėtingas socialinės struktūros ir kartų patirčių sąsajas, socialinės kaitos netolygumus ir skirtingus kartų adaptacijos modelius. Nors tokia analizė neabejotinai suteiktų vertingų įžvalgų apie tai, kaip struktūriniai nelygybės aspektai formuoja skirtingų kartų patirtis ir vertybines orientacijas, jos įgyvendinimas reikalautų atskiros, išplėstinės studijos.

Nepaisant šių ribotumų, monografijoje pristatomi tyrimai atskleidžia sudėtingą visuomenės kultūros vertybių dinamiką, kurioje į vieną tėkmę suplaukiančios skirtingos pokyčių srovės suka visuomenės kultūrinės kaitos malūno ratą. Ji yra vertinga ne tik socialinių mokslų tyrėjams, bet ir praktikos specialistams, kurie nagrinėja demografinius pokyčius, socialinę politiką bei švietimo sistemos raidą, nes integruoja ilgalaikių vertybinių pokyčių analizę su šiuolaikiniais socialinės raidos iššūkiais. Kompleksinis požiūris, jungiantis sociokultūrinius, institucinės kaitos ir kartų analizės aspektus, leidžia giliau suprasti visuomenės dinamiką ir gerovės kūrimo prielaidas. Monografijos įžvalgos gali būti taikomos formuojant strategines gaires, orientuotas į darnų vystymąsi, socialinę sanglaudą bei ilgalaikį švietimo ir socialinės politikos efektyvumą.